

Iwona MACHŁAJEWSKA, Ewa KRZESZOWSKA
Politechnika Śląska, Gliwice

STANOWISKO PALEONTOLOGICZNE STARE GLIWICE – DAWNIEJ I DZIŚ

Streszczenie. W pracy przedstawiono wyniki badań materiałów archiwalnych dotyczących fauny miocenijskiej ze stanowiska w Starych Gliwicach, zlokalizowanego na terenie nieistniejących już cegielni Kluge, Fortuna, Rigollsche i Rosberger. Od 1912 roku przedstawiono w literaturze ok. 140 gatunków, głównie mięczaków pochodzących z różnych profili tego stanowiska. Istnieje również (licząca ok. 1000 okazów) nieopisana dotąd kolekcja Maxa Grundeya, znajdująca się w Muzeum Geologii Złóż w Gliwicach.

PALEONTOLOGICAL LOCALITY STARE GLIWICE - BEFORE AND TODAY

Summary. The paper presents the results of the investigation archival materials concerning the Miocene fauna from Stare Gliwice localities, placed at non-existent Kluge, Fortuna, Rigollsche and Rosberger brickyards. Since 1912 about 140 species mainly molluscs coming from different profiles were presented in the literature. The unknown Max Grundey's collection (counting ok 1000 specimens) exists in the In Museum of Mineral Deposit Geology in Gliwice.

1. Wstęp

W Starych Gliwicach, dzielnicy Gliwic, położonej w zachodniej części miasta przy granicy z Brzezinką, zlokalizowane było odsłonięcie utworów środkowego miocenu (badenu), zawierających liczną i dobrze zachowaną faunę. Odsłonięcie to związane było z pozyskiwaniem surowców ceramicznych, eksploatowanych również w wielu innych miejscach Górnego Śląska, między innymi w okolicach Łabęd i Zabrze (Biskupice) [7].

taksonów fauny [8] oraz scharakteryzował przegrzebki z rodzaju *Chlamys* z tego stanowiska [9].

W 1958 r. mszywioty ze Starych Gliwic zostały opracowane przez Małeckiego [11], a otwornice przez Śmigielką [13], zaś florę w 1961 r. opisał Szafer [12].

Informacje na temat stanu odsłoneń z 1997 r. pochodzą z niepublikowanej pracy Iwanickiego [6], który zamieścił plany sytuacyjne stanowiska, zlokalizowanego na terenie dawnej cegielni Fortuna III (rys. 5) oraz podał zestawienia literaturowych i własnych wyników badań fauny. Iwanicki wykonał 3 wkopy badawcze o głębokości 0,8 m i 10 płytkich odwiertów sondą wiertniczą. Pozwoliło mu to uzyskać informacje o zaleganiu warstw iłów miocénskich na terenie całego wyrobiska oraz pozyskać znaczne ilości fauny.

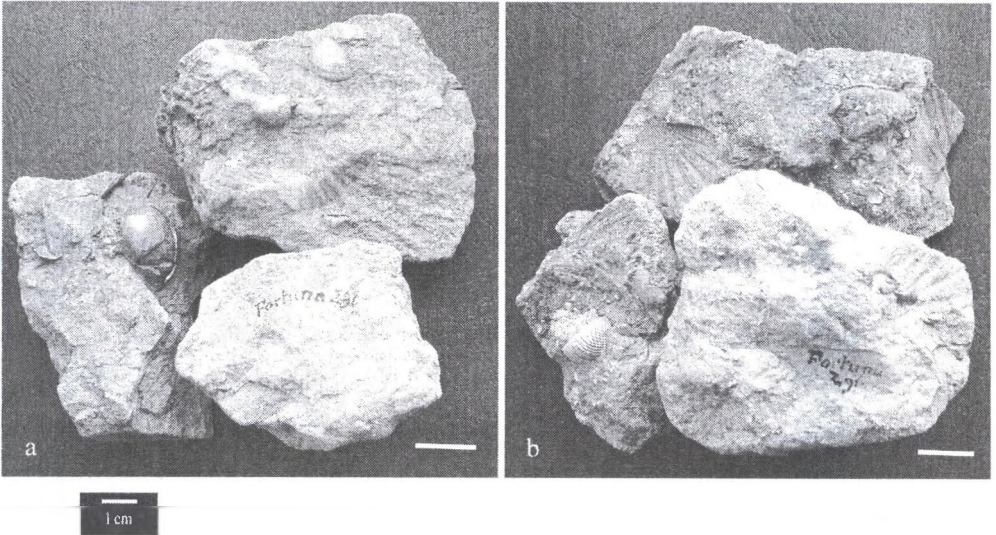
Rys. 5. Lokalizacja obszaru badań fauny z dawnej cegielni Fortuna III z pracy Iwanickiego [6]
Fig. 5. Localization of Iwanicki's faunal investigations' area in Fortuna III brickyard [6]

3. Profil geologiczny stanowiska Stare Gliwice

W podłożu miocénskich utworów Starych Gliwic leżą utwory karbonu, pstrego piaskowca i wapienia muszlowego. Profil osadów miocénskich rozpoczyna warstwa gipsów o miąższości około 5 m. Na nich spoczywa ok. 15-metrowa seria szarych i zapiaszczonych iłów badeńskich z liczną fauną morską (z dominującym ilościowo gatunkiem *Chlamys scissa*), przechodzących w warstwowane szare ły o miąższości 5 m z licznymi małżami

Syndesmya. Profile tej serii, pochodzące z prac Grundeya, Kracha i Iwanickiego, wykazują pewne różnice wynikające przede wszystkim z lokalizacji profili w różnych częściach odkrywki, jak również ze stosowanej metodyki badań. W obrębie tej serii wyróżniono zwięzłe iły szarzielone, plastyczne iły niebieskie, rdzawoszare iły piaszczyste z wkładkami słobozwięzłych piaskowców (rys. 6). Serię tę przykrywają ciemnoszare iły o miąższości 9 m z florą liściową, na których leżą ciemnożółte i rdzawe piaski plejstocenijskie, przewarstwione drobnym żwirem i gładzikami [5, 6, 8].

Rys. 6. Różne odmiany litologiczne z cegielni Fortuna: a – szary zwięzły ił z fauną, b – słabozwięzły piaskowiec szarozółty z fauną

Fig. 6. Lithological types from Fortuna brickyard: a – coherent grey clay with fossils, b – lowcoherent grey and yellow sandstone with fossils

4. Fauna ze stanowiska Stare Gliwice w zbiorach Politechniki Śląskiej

Historyczne listy taksonów, stwierdzonych w Starych Gliwicach, zawarte są w pracach autorów uprzednio wymienionych, natomiast kolekcje fauny i flory ze Starych Gliwic przechowywane są na Uniwersytecie Jagiellońskim, w Muzeum Ziemi PAN w Warszawie oraz w Muzeum Geologii Złóż im. Cz. Poborskiego na Wydziale Górnictwa i Geologii Politechniki Śląskiej w Gliwicach. Kolekcja z Muzeum w Gliwicach ma szczególne znaczenie ze względu na to, iż zawiera liczne okazy z przedwojennej kolekcji Maxa Grundeya. Zbiór ten był pierwotnie eksponowany w Górnos Śląskim Muzeum Geologii i Mineralogii, a po wojnie, poprzez Muzeum Miejskie w Gliwicach, trafił na Politechnikę

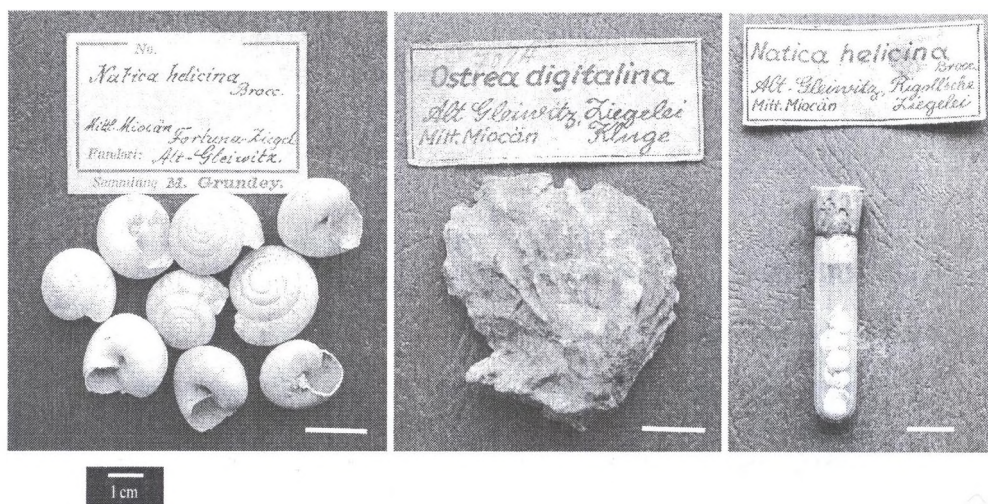
Śląską. Część okazów z tej kolekcji była zrewidowana przez Kracha, lecz znaczna ich liczba była Krachowi niedostępna ze względu na, jak pisze, inwentaryzację zbiorów Muzeum Miejskiego [8].

Kolekcja mioceńskiej fauny ze Starych Gliwic, zgromadzona przez Grundeya, składa się ze 122 pudełek, głównie z okazami mięczaków. Autorki stwierdziły obecność 20 rodzajów i 35 gatunków małżów z najliczniejszymi taksonami: *Corbula gibba* (118 okazów), *Chlamys* (75 okazów), *Pectunculus* (71 okazów), *Nucula* (39 okazów). Ślimaki reprezentowane są przez 18 gatunków, należących do 14 rodzajów z dominującymi ilościowo *Turitella* (96 okazów) i *Natica* (92 okazy). W zbiorze obecne są też liczne drobne łódkonogi (*Dentalium*) (tabl. 1).

Kolekcja zawiera również fragmenty skał z fauną, reprezentujące występujące w odsłonięciu odmiany litologiczne (rys. 6).

Wszystkie okazy w kolekcji posiadają jedną lub więcej metryczek. Metryczki zawierają nazwę gatunkową skamieniałości, lokalizację (oprócz nazwy Alt Gleiwitz pojawiają się też bardziej szczegółowe odniesienia do danej cegielni – oprócz cegielni Kluge i Fortuna pojedyncze okazy zostały znalezione w cegielniach Rigollsche i Rosberger), wiek oraz adnotacje o właścicielu kolekcji (rys. 7). Okazy zrewidowane przez Kracha mają metryczki uboższe w informacje, obejmujące nową nazwę okazu, lokalizację – Stare Gliwice, wiek oraz podpis opatrzony niekiedy adnotacją „rew”.

W zbiorach Politechniki Śląskiej znajduje się także część kolekcji J. Iwanickiego. W badanych przez siebie próbkach autor ten wyróżnił 37 gatunków ślimaków, w tym 22 gatunki nowe, reprezentujące głównie faunę ilów zapiaszczonych, 25 gatunków małżów, w tym 9 gatunków pierwszy raz stwierdzonych w Starych Gliwicach, 11 gatunków mszywołów, w tym 3 nowo stwierdzone elementy szkieletowe szkarłupni, otolity, szczątki stawonogów, otwornice, ramienionogi (po raz pierwszy znalezione w Starych Gliwicach ramienionogi *Lingula dumortieri*, *Cryptopora tavisati* oraz *Lingula sp.*), koralowiec *Flabellum rhodense*, a także 9 gatunków flory.

Rys. 7. Okazy z metryczkami, pochodzące z różnych cegielni w Starych Gliwicach (zbiory Muzeum Geologii Ziół w Gliwicach)

Fig. 7. Specimens with labels, coming from brickyards in Stare Gliwice (Museum of Mineral Deposit Geology in Gliwice)

Gdy porównuje się publikowane i archiwalne listy fauny ze Starych Gliwic z fauną ze zbiorów Maxa Grundeya, zwraca uwagę fakt, że jedynie 23 gatunki są wspólne z listą przedstawioną przez Kracha, zaś 12 gatunków - z listą Iwanickiego. Wskazywałoby to na obecność w zbiorach Muzeum fauny, o której informacji nie ujrzały dotąd światła dziennego.

5. Aktualny stan odsłonięcia i uwagi końcowe

Termin „odsłonięcie” obecnie nie wydaje się adekwatny do terenu gęsto porośniętego chaszczami, idealnie maskującymi wszelkie ślady po dawnych cegielniach.

Wyrobiska Fortuna I, II i IV zostały zalane wodą lub przeznaczone pod zabudowania w latach sześćdziesiątych ubiegłego wieku; odsłonięta była jedynie stropowa część ilów sarmatu z uwęgloną florą. Odkrywka badana przez Friedberga i Kracha została zamieniona w wysypisko śmieci, a tym samym zlikwidowane zostały odsłonięcia kontaktu utworów miocenu morskiego i lądowego. Odkrywka Fortuna III pod koniec ubiegłego wieku była jeszcze dostępna, choć silnie zarośnięta [6]. Obecnie trudno się przedrzeć przez pokrzywy, osty i krzewy, choć w rzeźbie terenu zachowały się jeszcze dawne skarpy ograniczające odkrywkę.

Oczywiście, nie ma też śladu po jakiegokolwiek tablicy, informującej zainteresowanych o historii i znaczeniu dla nauki tego miejsca, a jedyną placówką na Górnym Śląsku, gdzie można się zapoznać z fauną mioceńską, pozostało Muzeum Geologii Złóż im. Cz. Poborskiego w Gliwicach.

Tablica 1
Fauna ze stanowiska Stare Gliwice – Muzeum Geologii Złóż Gliwice: a – *Corbula gibba*, b – *Chlamy lilli*, c 1,2 – *Pecten*, d – *Ceritium plicatum*, e – *Margilia* sp., f – *Sveltia varicosa*, g – *Dentalim incrassatum*, h – *Turritella marginata*, i 1,2 – *Oxysteles orientalis*, j – *Turbonilla pygmaea*, k – płytki jeżowców

BIBLIOGRAFIA

1. Czmok E.: Rękopis. Archiwum Państwowe Gliwice, Gliwice 1927-29.
2. Friedberg W.: Utwory miocenyjskie w Europie i próby podziału tych utworów Polski. Cz. I, Kosmos 36. Lwów 1911, s. 23-75.
3. Friedberg W.: Utwory miocenyjskie w Europie i próby podziału tych utworów Polski. Cz. II, Kosmos 37. Lwów 1912, s. 311-367.
4. Friedberg W.: Przyczynki do znajomości miocenu Polski. Część II Roczn. Pol. Tow. Geol. T.7, Kraków 1931, s. 197-236.
5. Grundey M.: Neue Funde im marine Miozän von Alt-Gleiwitz, Gleiwtitzer Jarbuch 1927. Gliwice 1927, s. 254-280.
6. Iwanicki J.: Fauna utworów miocenyjskich Starych Gliwic i jej znaczenie dla określenia środowiska faunalnego. Praca niepublikowana. Archiwum Instytutu Geologii Stosowanej, Gliwice 1997.
7. Krach, W.: Materiały do stratygrafii miocenu Górnego Śląska. Biuletyn Instytutu Geologicznego t. 71, Warszawa 1954, s. 155-167.
8. Krach W.: Nowy profil i fauny miocenu z Gliwic Starych na Górnym Śląsku. Biuletyn Instytutu Geologicznego t. 71, Warszawa 1954, s. 171-180.
9. Krach W.: Przegrzebki z miocenu Górnego Śląska. Acta Geol. Polonica, Warszawa 1957.
10. Krzeszowska E., Machłajewska I.: Kolekcja paleontologiczna Maxa Grundeya w zbiorach Muzeum Geologii Ziół im. Czesława Poborskiego w Gliwicach. Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, seria Górnictwo, z. 280, Gliwice 2007, s. 137-143.
11. Małecki J.: Mszywioly tortońskie z Gliwic Starych. Rocznik PTG, Kraków 1958.
12. Szafer W.: Miocenyjska flora ze Starych Gliwic na Śląsku. Warszawa 1961.
13. Śmigielska T.: Otwornice miocenyjskie z Gliwic Starych. Rocznik PTG t. 25, 245-304 Kraków 1957.

Recenzent: Prof. zw. dr hab. inż. Wiesław Gabzdyl